

Bozsik Gabriella

A személynévi előtagú szóösszetételek és szószerkezetek helyesírásának néhány fontosabb kérdéséről

1. A köz- és a felsőoktatásban tanító magyartanárok és diákjaik véleménye szerint helyesírási rendszerünk egyik bonyolult, szerteágazó kérdésköre a tulajdonnévírás, a másik pedig a különírás-egybeírás. Dolgozatunkban – leszűkítve a téma határait – azokat az igen gyakori, minden iskolai órán előforduló szóösszetételeket és szószerkezeteket elemezzük, amelyekben valamilyen személynév fordul elő.

Témaválasztásunkat a különböző reklámfelületeken, plakátokon, internetes anyagokban, városismertető könyvekben fellelhető nevek egymástól eltérő írásmódjai és az ezzel együtt járó nagyfokú bizonytalanság indokolja. Például: *Gárdonyi Géza Emlékház* (Gárdonyiban), *Gárdonyi Géza Emlékmúzeum* (Egerben), *Berzsenyi Dániel Emlékmúzeum*, *Rippl-Rónai Emlékház*, *József Attila Emlékmúzeum*, *Jókai Mór Emlékmúzeum és Emlékház*. Sajnálatos módon sem a 2010-ben megjelent 11. kiadású akadémiai helyesírási szabályzat szótári része, sem a *Magyar helyesírási szótár* nem közli az *emlékház* és az *emlékmúzeum* szavakat.

A *Helyesírás* (Laczkó–Mártonfi 2004. 651) a fenti írásmódokkal ellentétben a *Kodály Zoltán-emlékmúzeum* példájával azt sugallja, hogy jelöletlen alárendelő viszonyt lehet kimutatni az összetételben, és nem különírandó minőségjelzős szószerkezetet. A jelentése: körülbelül így magyarázható: 'Kodály Zoltán emlékére berendezett múzeum'. A szerzők nagyon következetesek, amikor ugyanúgy javasolnak kötőjelet a *Kazinczy-érem*, *Kazinczy-emléktábla*, *Kazinczy-díj* típusú analógiás esetekben is. Az *emlékház* az interneten fellelhető anyagok (például fotók) tanúbizonysága alapján többször azonos a híresség szülői házával, ahol a szakemberek a személyes tárgyi emlékeket elrendezték, kiállították. Szerényebb nagyságú, és nem intézmény módjára viselkedő emlékhely, mint az emlékmúzeum.

Az egységesítendő írásmódot az is akadályozhatja, hogy mivel a bemutatott példák jó része intézménynév, tehát szabályos cégbírószági bejegyzéssel rendelkeznek, és egyben elfogadott szabályos tulajdonnévi alakkal is, így a hibásnak tartott intézménynevek megváltoztatása bonyolultnak és nehézkesnek tűnik.

Vita tárgya lehet tovább az is, hogy egy emlékház nyelvtani szempontból hova sorolható. Lehet-e intézmény, vagy a földrajzi nevekhez közelebb áll? Mivel az intézmény kritériumának egyértelműen nem tesz eleget, inkább – határeset lévén (ugyanúgy, mint a kápolnák, templomok) – a földrajzi nevekhez sorolandó? Remélhetőleg a 12. kiadású szabálygyűjtemény törekszik arra, hogy e kérdésben is irányt szabjon, hisz az említett példák igen sok helyen és sokszor el ökerülnek életrajzi adatokkal együtt tankönyvekben, lexikonokban, földrajzi szakkönyvekben stb.

Mindezek után a következő kérdésekre keresünk választ:

– Hogyan kapcsolható az egy- vagy többemű személynévhez egy vagy több közszó?

– Milyen grammatikai kapcsolatok jönnek létre: szószervezetek vagy szóösszetételek, és mindezeket helyesírásunk milyen eszközökkel fejezi ki?

2. A személynév + köznév kapcsolatáról és helyesírásáról tanulóink csak abban az esetben tudnak jól dönteni, ha feltárják az elemek közti grammatikai kapcsolatot. Az érvényben lévő Nemzeti alaptanterv (2012) előírásai között szerepel, hogy az 1–4. évfolyamon néhány alapvető helyesírási szabályt – többek között a nevek írásával foglalkozókat – meg kell ismertetni, majd a 7–8. osztályban az oktatási cél „A helyesírási rendszer grammatikai meghatározottságának felismerése, az ismeretek bővítése” (NAT 2012. 5. Anyanyelvi kultúra, ismeretek az anyanyelvről). Ebből adódik a magyartanárok feladata, hogy a helyesírási kompetencia fejlesztésekor a nyelvtani elemzést következetesen helyezték előtérbe, majd miután egy szóalaknak minden jellemzőjét közösen feltárták, akkor döntenek (a szabályzat segítségével) az írásmódról. Szoktassuk rá tanulóinkat az elemzés szempontjaira és azok szigorú sorrendjére, mert ez a helyesírási tudatosságra, az alaposságra, a pontosságra nevelés egyik jó módszere, eszköze. Bebizonyosodik továbbá az is, hogy milyen szorosan összekapcsolódik a nyelvtan és a helyesírás minden nyelvi szinten.

Vizsgálandó példánk: *Mozart-opera*

Mit jelent számodra ez a két szó? Értelmezd, magyarázd meg a jelentésüket!

A kapcsolatnak melyik a tulajdonnévi és melyik a közszoí tagja?

Milyen kérdéssel tudsz rákérdezni a közszoíval a személynévre?

Melyik az a nyelvtani viszony, amelynek a *kinek a? minek a?* a kérdőszava?

Az eddigiek alapján milyen fajtájú összetétel írásáról kell tehát dönteni? (Jelöletlen, alárendelő, birtokos jelzős szóösszetételről.)

Melyik az a szabálypont, amely az ilyen összetételek írását meghatározza?

Összegezve: hogyan kell írunk ennek a tulajdonnévnek és köznévnek a kapcsolatát?

A továbbiakban tekintsük át a gyakrabban előforduló szószerkezeteket és szóösszetételeket, amelyeknek előtagja személynév.

István király

Az AkH. 166. pontjában található az egyik fontos megállapítás, miszerint az egyelemű vagy többelemű személynév gyakran minőségjelzőként szerepel a szószerkezetekben, azaz a különírás a javasolt megoldás. Például: *Bánk bán, József nádor, Dzsingisz kán, Habsburg császár, Klapka tábornok, Lorántffy lány, Tóth rektor, Szentkirályi úr, Benedek bácsi, Zsófi néni, Barta szomszéd, Szabó doktor, Noszty fiú, Karamazov testvérek, Gabriel arkangyal; Kerekes Tibor gyémántdiplomás jogász, Rácz Jolán akadémikus, II. Erzsébet angol királynő, Szent Imre herceg, Szent Lukács evangélista, Ferenc római pápa, II. János Pál pápa, Tisza István miniszterelnök, Kocsis Zoltán zongoraművész.*

A felsorolás elemei egy vagy több szintagmából állnak; általában címet, rangot, beosztást, valamint foglalkozást fejeznek ki. Az elemzéskor tudatosítanunk kell, hogy itt a *melyik?*, *milyen?* kérdőszó indokolt, és ennek a következménye a különírás.

Kassák Múzeum

Az intézmény- és az alapítványnevekben (187. pont), sőt az intézménynévszerű elnevezésekben is (190. pont) igen gyakran valamilyen személynév vállalja az identifikálás szerepét. Az lehet különböző ismert tudós, költő, művész, politikus, államférfi stb. neve, vagy épp az adott településhez kötődő kiemelkedő személyiség saját neve. Ez a névcsoport igen gazdag, hisz ide sorolhatók például a tudományos, a gazdasági, az egészségügyi, az oktatási és a sportintézmények nevei. Szerkezetileg is a változatosság jellemzi őket.

Egyelemű személynév + köznév: *Semmelweis Kórház, Ráday Galéria, Bozsik Stadion, Móra Könyvkiadó, Varga Nyomda, Bartók Terem, Hauer cukrászda, Marika tisztítószalon, Rózsa butik, Gundel étterem, Gál pincészet, Kopcsik Marcipánia.*

Többelemű személynév + köznév: *Hubay Jenő Zeneterem, József Attila klub, Szabó Ervin Könyvtár, Szent Rókus Kórház, Zsigmondy Vilmos Gyógyfürdőkórház, Szent István Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola, Szent Júpát étterem, Albert Flórián Stadion, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Dobó István Vármúzeum.*

Személynév + köznévi szószerkezet(ek): *Pais Dezső jubileumi konferencia* (de: *Pais-konferencia*), *Kazinczy Ferenc szép kiejtési verseny* (de: *Kazinczy-verseny*), *Mária szárnyas oltár* (de: *Mária-oltár*).

A rövidített, kötőjeles forma jelöletlen alárendelő viszonyt foglal magába. Analóg esetnek nevezhetők a következők: *Eötvös Loránd Tudományegyetem*, de: *Eötvös-egyetem*, *Dobó István Gimnázium*, de: *Dobó-gimnázium*.

Kodály körönd

A sokféle közterületnév jó részében egy- vagy többemű személynév áll az alakulat élén, vállalva az egyedítést.

Egyelemű személynév + közszó: *Bem rakpart*, *Kazinczy utca*, *Madách tér*, *Károly köz*, *Erzsébet híd*.

Többemű személynév + közszó: *Bartók Béla tér*, *Kacsóh Pongrác út*, *Kaffka Margit köz*.

Szent Erik-katedrális

A különféle kápolnák, templomok, bazilikák, székesegyházak, katedrálisok nevét, mivel nem azonos felépítésűek, érdemes alaposabban megvizsgálnunk őket.

Személynév + közszó: *Szent Péter-templom*, *Szent István-bazilika*, *Szentháromság-templom*.

A tulajdonnévi elem és a közszó között szoros a nyelvtani összetartozás, jelöletlen alárendelő viszony fedezhető fel. Például: *Szent Péter templom* = 'Szent Péterről elnevezett templom'.

Szent Imre pálos templom

A fentiekől több szempontból eltérnek azok a nevek, amelyekbe nem egy vagy két, hanem több szintagma épül be, és ezek minőségjelzős viszonyban állnak egymással. A célravezető kérdésük tehát: *milyen? miféle* templom, a helyes jelölés pedig a különírás.

Személynév + közszó + közszó + közszó: *Nagyboldogasszony fogadalmi emléktemplom*, *Szent István király karmelita templom*, *Páduai Szent Antal ferences templom*.

Témánk feldolgozásában fontos szerepet kap az AkH. 168. pont, amely az előzőekkel ellentétben már nem a különírt minőségjelzős szószerkezetekkel foglalkozik, hanem a személynévi előtagú szóösszetételekkel. Mivel ezekben a fellelhető nyelvtani viszony jelöletlen alárendelő – igen gyakran birtokos jelzős vagy jelentéstömörítő –, ezért a szoros összetartozást a kötőjellel érzékeltetjük.

A diákok már az ötödik osztálytól kezdve láthatnak, később saját maguk is megalkothatnak minden tantárgyhoz kapcsolódó effajta szóösszetételeket. Például: *Petőfi-vers*, *Radnóti-szobor*, *Ady-szimbólum*, *Bartók-hegedűverseny*, *Munkácsy-festmény*, *Avogadro-törvény*, *Eiffel-torony*.

A híres személyek nevének leírásakor nagyszerű lehetőség nyílik a diákság általános műveltségének bővítésére. A korszerű IKT-eszközökkel a személynevek mellé vetítsük ki a hozzájuk tartozó fényképet, és az internetről összegyűjtött adatok alapján rövid fogalmazásban mutassuk be az említett személyt. Így bizonyára jobban rögződnek az ismeretek, ha vizuális és auditív módon is megerősítjük azokat.

A *Festetics-kastély* összetétel elemzéséhez javasolt kérdések:

Értelmezd, mi a jelentése ennek a két szónak! Ez milyen nyelvi alakulat: szó szerkezet, vagy szóösszetétel? Mivel tudod az állításodat bizonyítani? Milyen szófajú szó az előtag és az utótag? Kérdezz az utótaggal az előtagra! Milyen a nyelvtani viszony a két szó között? Hogyan kell helyesen leírni tehát a jelöletlen alárendelő birtokos jelzős szóösszetételeket?

Petőfi-emléktábla

Az ebbe a népes csoportba sorolt összetételekben az a közös, hogy ezek jelöletlen alárendelő birtokos jelzős viszonyok, amelyekkel megnevezzük a birtokost és a birtokot is. Mivel a személynévhez közvetlenül nem kapcsolható a köznév, a kötőjeles írásmód a helyes megoldás. Például: *Thalész-tétel*, *Kodály-módszer*, *Gauss-szám*, *Pascal-törvény*, *Pitagorasz-tétel*, *Stradivari-hegedű*, *Mikes-levelek*, *Bródy-színmű*, *Hadrianus-síremlék*, *Seuso-kincsek*, *Kisfaludy-ház*, *Kinizsi-vár*, *Eszterházy-kastély*, *Rajk-per*, *Reagan-adminisztráció*, *György-nap*, *Széchenyi-elképzelés*, *Karády-villa*, *Kossuth-szakáll*, *Zorán-koncert*, *Fábry-show*, *Apáczai-életmű*, *Dobó István-síremlék*; *Bourbon-ház*, *Árpád-ház*, *Tudor-dinasztia*, *Habsburg-család*.

Az utóbbi néhány név legfőképpen a történelemben és a politikában használatos, amiatt fogadható el kötőjellel, mert uralkodóházról beszélünk (de: *Szabó család*, *Tóth család*).

Hadrovics–Gáldi-szótár

Kissé bonyolultabbak azok az alakulatok, amelyekben két személynevet kötünk össze nagykötőjellel. Például: *Bolyai–Lobacsevszkij-geometria*, *Goethe–Schiller-életmű*, *Bartók–Kodály-népdalfeldolgozás*, *Boyl–Mariott-törvény*, *Regőczy–Sallai-kettős* (de: *Regőczy–Sallai világbajnok jégátúszók*).

Nobel-díj-átadás

Napjainkban egyre több olyan többszörös szóösszetétel keletkezik, amelyben egy személynévhez két köznév csatlakozik: *Achilles-in-szakadás*, *Babits-szobor-avatás*, *Széchenyi-ösztöndíj-bizottság*, *Picasso-kép-lopás*.

Ez a fajta tagolás az értelemtükröztető céllal magyarázható leginkább, ugyanis a kétszeres alárendelésben eredetileg az első és a második elem tartozott össze, majd ehhez járult a harmadik elem: *Nobel-díj + átadás* → *Nobel-díj-átadás*.

Erzsébet-legenda

Előfordulnak nyelvünkben olyan összetételek, amelyeknek az a jellemzője, hogy a személynév és a mellette álló köznév között olyan a nyelvtani viszony, amelyet csak több szóval (vagy időnként egész mondattal) tudunk kifejezni. Ezek az úgynevezett jelentéstömörítő összetételek, melyekről a 129. pont rendelkezik. Például: *Básti-bérlet*, *Gergely-bástyá*, *Erzsébet-bál*, *Grétsy-émlékkönyv*, *Kossuth-centenárium*, *Kossuth-díj*, *Eötvös-inga*, *Rubik-kocka*, *Mária-kultusz*, *Mohamed-hitű*, *Traianus-oszlop*.

Az iskolások ezt a csoportot nehezen tudják kategorizálni kellő mennyiségű grammatikai ismeret híján, leggyakrabban a hibás *milyen?* kérdést teszik föl, és a viszonyt emiatt minőségjelzősnek tartják.

4. Elemzésünkkel az volt a célunk, hogy a címbeli problémás összetételfajtát kissé alaposabban vizsgáljuk meg, módszertani tanácsokat adva a magyartanároknak. Példaanyagunkat úgy próbáltuk összeválogatni, hogy azok a különböző korú tanulóknak összeállított feladatlapokban, tollbamondásszövegekben, dolgozatokban majd helyet kaphassanak. Végül szerettük volna bebizonyítani, hogy a helyesírási kérdések, szabályok megfogalmazásakor és alkalmazásakor nélkülözhetetlenek az alaktani és a szófajtani ismeretek.

Irodalom

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás 12. lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Bozsik Gabriella 1996. Néhány helyesírási gyakorlatsor a tulajdonnévírás témaköréhez. In: O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenye. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék. 104–115. Eger.

Bozsik Gabriella 2005–2007. Módszertani javaslatok néhány tulajdonnévfajta helyesírásának gyakorlásához. In: Bozsik Gabriella (szerk.) Két évtized a

- helyesírásért. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és feladatai. EKF Líceum Kiadó. 163–175. Eger.
- Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. Magyar helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hajdú Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó. Budapest.
- Nemzeti alaptanterv – Magyar nyelv és irodalom. 2012. Budapest.